

TIJORAT BANKLARIDA KASSA TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA AUDIT VA AVTOMATLASHTIRISHNING ROLI

ISAMUXAMEDOVA BARNO BAXTIYAROVNA

O'zbekiston Respublikasi bank moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi O'zbekiston tijorat banklarida kassa tizimini samarali tashkil etish muammolari, xususan, audit nazorati va operatsion avtomatlashtirish darajasi tahlil qilinadi. Kassa faoliyatining ishonchliligi nafaqat bank ichki muvozanatini, balki mijozlar ishonchini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda mavjud kamchiliklar — xodimlar malakasining yetishmasligi, kassa jarayonlarining to'liq avtomatlashtirilmaganligi, inkassatsiya xizmatlarining eskirgan shakli va ichki auditning sustligi yoritiladi. Shuningdek, Germaniya, AQSh va Turkiya kabi mamlakatlar tajribasi asosida xalqaro standartlarga mos taklif va yechimlar ishlab chiqiladi. Tezis yakunida kassa operatsiyalarini to'liq avtomatlashtirish, real vaqtli audit tizimini joriy etish, hamda xavfsizlik va hujjatlashtirishni raqamlashtirish orqali tizim samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: kassa operatsiyalari, avtomatlashtirish, ichki audit, nazorat tizimi, naqd pul muomalasi, inkassatsiya, bank xavfsizligi, elektron monitoring.

Bank tizimida kassa operatsiyalari eng ko'p naqd pul bilan bog'liq, yuqori xavfli jarayonlardan biri bo'lib, bu yo'nalishdagi xatoliklar moliyaviy va imidjy yo'qotishlarga olib keladi. Bugungi kunda O'zbekistonda ko'plab bank filiallarida kassa operatsiyalari hali-hanuz yarim avtomatlashtirilgan shaklda olib boriladi. Xususan, kirim-chiqim orderlarini to'ldirish, hujjat aylanishi va inkassatsiya bo'yicha monitoringlar qo'lda yuritilayotgani inson omiliga bog'liq xatoliklarni

keltirib chiqaradi.

Audit bo'limlari tomonidan olib boriladigan nazorat ishlari esa ba'zi hollarda kechikkan va yuzaki shaklda amalga oshirilmoqda. Bu esa bank rahbariyatining operativ qaror qabul qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Shuning uchun avtomatlashtirilgan audit mexanizmlarini, ya'ni kassa faoliyatining real vaqt rejimida monitoring qilinadigan texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Germaniya banklarida kassa faoliyati to'liq avtomatlashtirilgan bo'lib, har bir operatsiya onlayn monitoring tizimi orqali kuzatiladi. AQShda esa mijozlar bilan bevosita pul operatsiyalari asosan avtomatlashtirilgan terminal va skanerlar orqali amalga oshiriladi. Turkiyada inkassatsiya jarayonlari markazlashtirilgan boshqaruv ostida bo'lib, har bir mashina GPS orqali kuzatiladi va harakatlar markaziy serverda qayd etiladi.

O'zbekistonda ushbu tajribalarni bosqichma-bosqich joriy etish orqali nafaqat operatsion xavfsizlikni oshirish, balki audit tizimini ham sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Jumladan, kassa operatsiyalari uchun avtomatik hujjatlash tizimlari, pulni sanash va tekshirish uchun aqlli qurilmalar, real vaqtli kassa nazorat modullari va ichki auditlar uchun elektron hisobot tizimlari yo'lga qo'yilishi zarur.

Tijorat banklarida kassa tizimini takomillashtirish moliyaviy intizomni mustahkamlash, xavfsizlikni ta'minlash va audit samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Avtomatlashtirish va real vaqtli nazorat tizimlarini joriy etish orqali bank ichki jarayonlarining shaffofligi va ishonchliligi ta'minlanadi. Bu esa bank tizimining umumiy raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Germaniya tajribasi

Germaniya banklarida kassa tizimi yuqori darajada avtomatlashtirilgan bo'lib, naqd pul bilan ishlashda inson omili minimal darajaga tushirilgan. Kassa operatsiyalari maxsus dasturiy ta'minot orqali real vaqt rejimida monitoring qilinadi. Pul qabul qilish va berish jarayonlarida avtomatik skanerlovchi

qurilmalar, soxta pulni aniqlash texnologiyalari keng qo'llaniladi. Audit bo'limlari har bir operatsiyani elektron hujjatlar asosida onlayn tekshiradi. Ichki nazorat tizimi elektron hisob-kitoblar, avtomatik hujjat arxivlari va doimiy yangilanadigan xavfsizlik protokollariga asoslangan.

AQSh tajribasi

AQShda bank kassalari mijoz bilan to'g'ridan-to'g'ri ishlashni kamaytirgan, ya'ni mijozlar ko'proq bankomatlar, naqd pul qabul qiluvchi kiosklar va mobil ilovalar orqali tranzaksiyalarni amalga oshiradi. Kassa operatsiyalari asosan avtomatlashtirilgan texnologiyalar, sun'iy intellekt asosida tahlil qilish tizimlari yordamida boshqariladi. Audit jarayoni esa real vaqt rejimida, masofaviy tekshiruv asosida amalga oshiriladi. Bu orqali xatoliklar, firibgarliklar va moliyaviy kamomadlar darhol aniqlanadi. Bunday tizim bank ishonchliligini sezilarli oshirishga xizmat qiladi.

Turkiya tajribasi

Turkiya tijorat banklarida kassa tizimining xavfsizligi va inkassatsiya xizmatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Har bir inkassatsiya mashinasi GPS yordamida kuzatiladi, harakatlar markaziy tizimda qayd etiladi. Bank kassalari yuqori darajada himoyalangan: kuzatuv kamerasi, kodli kirish tizimi, va markazlashtirilgan ma'lumotlar bazasi mavjud. Ichki audit jarayoni tarmoqli tarzda tashkil etilgan bo'lib, har bir filial markaziy audit serveri bilan bog'langan. Bu nafaqat vaqtni tejaydi, balki tekshiruvlarda aniqlik va tezlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2022–2024 yillardagi bank nazorati bo'yicha tavsiyalari.
2. Basel Committee on Banking Supervision (2022). *Sound Practices for the Management of Operational Risk*.
3. FDIC (USA) Operational Guidelines for Cash Management.
4. Deutsche Bank Annual Risk and Audit Report, 2023.
5. Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey, Annual Report, 2023.